

ԱՐՅԱՆԻ ՍԱՆԿԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐԳԵՐԸ¹

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Խաղերգը մանկական բանահյուսության ամենակենսունակ ու առանցքային սեռերից է: Դա պայմանավորված է նախ եւ առաջ այս ժանրում երեխաների ունեցած լուրջ մասնակցությամբ: Բակային կյանքի յուրաքանչյուր վայրկյանը լեցուն է ինքնահնար խաղերով ու խաղերգերով, ինչը ոչ միայն հարստացնում է մանկական բանահյուսության շտեմարանը, այլեւ նպաստում բանահյուսական նմուշների կենցաղավարմանն ու տեսակի շարունակականությանը:

Բանագիտության մեջ խաղերգերի դասակարգման շուրջ եղել են տարակարծություններ: Հայ իրականության մեջ այս հարցին անդրադարձել է բանագետ Ռոզա Գրիգորյանը: Ռ. Գրիգորյանն, իր «Հայ մանկական բանահյուսություն» աշխատության մեջ հետեւելով ռուս բանագետ Վինոգրադովի տեսությանը, խաղերգերը բաժանել է երկու խմբի՝ ա. Ձեռնախաղի երգեր, բ. Հաշվերգեր: Հեղինակը կատակերգերը չի համարում խաղային բանահյուսության մաս²: Վինոգրադովը կատակերգերը դասել է մանկական երգիծական բանահյուսության շարքին եւ տվել դրանց առնչակցությունը խաղային բանահյուսությանը³: Սակայն ժամանակակից հետազոտողները առավել հակված են այն համարելու խաղային բանահյուսության մաս՝ հենվելով դրանց զվարճախոսական երկխոսությունների, դիմախաղային արտահայտչամիջոցների կիրառությանը, ինչը հաստատում է դրանց պատկանելությունը խաղային բանահյուսությանը⁴: Մենք եւս համակարծիք ենք վերոնշյալ տեսության:

¹* Ստացվել է՝ 17.02.2026, գրախոսվել է՝ 20.03.2026: էլ. հասցե՝ petrosyanmeline90@gmail.com:

² Ռ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Հայ մանկական բանահյուսություն, Երեւան, 2002, էջ 95:

³ ՏԵՄ Գ. Виноградов, Детская сатирическая лирика, Иркутск, 1925, էջ 6:

⁴ ՏԵՄ Մ. О СОРИНА, О некоторых традиционных формах коммуникативного поведения детей // Этнические стереотипы поведения, Ленинград, 1985, էջ 47:

ներ, քանի որ այս երգերն իրենց կառուցվածքային ու բովանդակային առանձնահատկություններով առավել բնորոշ են խաղային բանահյուսությանը: Այսօրինակ ինքնահնար երգերը՝ կատակերգերը, հիմնականում ծնունդ են բաղային անկաշկանդ կյանքի: Եւ հենց կատակերգերի մրցապայքարում է հատվում թուլյատրելի սահմանը, ինչը եւս խաղային բանահյուսության բնորոշումներից է:

Մանկական ժամանցի արդի իրողություններով պայմանավորված՝ համացանցային տիրույթն իր բազմաբնույթ առաջարկներով կլանում է երեխաներին՝ ստեղծելով հարմարավետության ու ներդաշնակության կեղծ զգացում՝ նրանց զրկելով իրենց կյանքի կարեւորագույն շրջափուլն անկաշկանդ վայելելու հնարավորությունից:

Խաղերը երեխաների աշխարհաճանաչողության, մտավոր ու մարմնավոր զարգացման առանցքային հանգույցն են համարվում: Հատկապես խմբային կանոնարկված խաղերի շնորհիվ երեխաների շրջանում ձեւավորվում է ներդաշնակ համագործակցություն, ինչը ոչ միայն դրական է ազդում նրանց հանրայնացման վրա, այլեւ կուտակում է շոշափելի փորձ խաղային հետագա իրավիճակներում, իսկ առցանց հարթակում, երբ այս կարեւոր նախապայմանը խախտվում է, ամերիկացի հոգեբան Ռոբերտ Փարքի բնորոշմամբ, երեխաներին սպառնում է դրական հատկանիշների կորուստը, անկումն ու նահանջը (dégradation)⁵:

ՁԵՌՆԱԽԱՂԵՐ

Երեխաների կենցաղում մանկական խաղալիքների բացակայությունն այն գլխավոր գործոնն է, որը հիմք է հանդիսացել ձեռնախաղային երգերի ստեղծմանը: Դրանք առաջացել են երեխաներին զբաղեցնելու, առօրյան հագեցնելու, մտավոր զարգացմանը նպաստելու նպատակով: Այսօր գրեթե չեն ստեղծվում ձեռնախաղի նոր երգեր, վկայվածները նախկինում գրառված նյութեր են: Ձեռնախաղի երգերը կատարվում են մեծահասակների օգնությամբ եւ բացառապես երեխաների միջավայրում: Առհասարակ բանահյուսական նմուշների գործածությունը, ըստ Լոտմանի, երեխաների կյանքում սկզբնապես կարեւորվում է որպես ծանոթացում սեփական մշակույթին, իսկ մեծահասակների ներգրավվածությունը՝

⁵ SKE R. PARKE, Children's Home Environment, New York, 1979, էջ 81:

տվյալ իրավիճակներին հավասարության ու հանգստության զգացողություն է փոխանցում⁶: Արցախում մեծահասակների օգնությամբ կատարված ձեռնախաղերից տարածված են «Ծիվ-ծիվը», «Եկավ-եկավը», «Պահ ըմ տամ քեզը»: «Ծիվ-ծիվ» ձեռնախաղն Արցախում սիրված ու հայտնի խաղերգ է: Այն մոր ու մանկան ջերմագին շփման միջոց է: Նպատակը անհոգություն, աշխուժություն առաջացնելն ու աշխարհաճանաչողությանը նպաստելն է, որն ուղեկցվում է սիրո ու ջերմության անհոգ մթնոլորտով: Այսօրինակ նմուշներում բաղաձայնությունների կիրառությունն ավելի հետաքրքիր ու գրավիչ է դարձնում նյութը՝ հասցնելով դրանց լիակատար ընկալմանը:

Ծիւ, ծիւ, ծըվըլըւն,
Հաւաւըն բըլբըւն,
Մեզ հինչ ա պէտք ամեն օր՝
Մին աւել ա մին կօշտ փոք⁷:

Կառուցվածքային ու բովանդակային պարզունակությամբ աչքի ընկնող այս տողերը երեխաների համար ընկալելի ու սիրելի են, քանի որ այնտեղ արտացոլվում է մանկաշխարհն իր ողջ յուրօրինակությամբ ու ինքնատիպությամբ: Ուրախություն ու զվարճանք պարգեւող տողերին հաջորդում է փոքրիկներին ուղղված ջերմ գուրգուրանքը եւ մատների միջոցով պատերին կենդանիների ստվերներ պատկերելով՝ փորձում էին զբաղեցնել նրանց: Այսօրինակ երգերը մայրական գովքի ու խնամքի յուրօրինակ ձոն կարելի է համարել, որի ակունքը սերն է ու ջերմությունը: Իսկ կրկնագրային բանաձեւումները մեղեդայնություն են հաղորդում խաղերգին, որն էլ ավելի գրավիչ է դարձնում խոսքը:

Եկաւ, եկաւ, եկաւ շօխը,
Եկաւ հսաւ բըլէս կօխը,
Շօնը, կատուն, կիւր, օղտը
Լօխ եկալըն բլէս կօխը⁸:

⁶ Сѣу Ю. Лотман, Проблема «обучения культуре» как ее типологи ческая характеристика // Труды по знаковым системам// т. V, Тарту, 1971, էջ 170:

⁷ Մ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Դաշտային բանահյուսական աշխատանքներ (այսուհետ՝ ԴԲԱ), տետր 3, 2025, էջ 32:

⁸ Մ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, ԴԲԱ, տետր 3, 2025, էջ 29:

Բանահյուսական տարբեր սեռերում միշտ պահպանվել ու խիստ կարեւորվել է հավատն Աստծու եւ երկնային գործության նկատմամբ: Այդպիսով, ժողովուրդն իր մեծ սերն ու անհուն հավատն է ուղղել Աստծուն: Այս երեւոյթն արտացոլվել է ինչպես Հայաստանի պատմաագգագրական տարբեր շրջաններից գրառված բանահյուսական նմուշներում, այնպես եւ Արցախում:

Արցախում հայտնի «Պահ ըմ տամ» խաղերգը ասվածի վկայութունն է: Այս պարզունակ տողերի մեջ ժողովուրդն արտահայտել է իր գորավոր հավատը երկնային Տիրոջ նկատմամբ, եւ վստահ է եղել, որ Աստծու գործությունը մանկապահպան ուժ ունի եւ իր շարխափան գործառույթով ի չիք կդարձնի երեխայի առջեւ ծագած յուրաքանչյուր փորձություն: Մայրական անհուն սիրուց ծնված աղոթք – մաղթանք կարելի է համարել այս խաղերգը: Մայրը կամ տատը երեխայի մատներին հետ խաղալով ասում էին.

Պահ ում տամ քեզ Ըստուծէն,

Պահում տամ քեզ Թագա խաչին, (Արցախում հայտնի սրբավայր)

Վեր ծերերդ տիլաւ (դալաւ) պահին,

Յերէ (վերեփ) լիսին աւժան անին⁹:

Վերոնշյալ խաղերգը աղերսվում է օրորոցայինների հետ, քանի որ օրորոցային երգերում եւս մայրը դիմում է Աստվածածնին՝ որպես իր զավակին գորավոր ուժի: Տարբերությունն այս ժանրատեսակների այն է, որ օրորոցայինը մայրական ջերմագին սիրուց ծնված մրմունջ է, որի գլխավոր նպատակը երեխային քնեցնելն է, իսկ խաղերգի գործառույթը աշխուժություն ու զվարճանք պարգեւելն է:

Պահում տամ քեզ սուրփ Մարիամէն,

Թող քոն անին հրեշտակն¹⁰:

Արցախում տարածված ու սիրված ձեռնախաղի երգ է «Խնեցե» խաղերգը, որն ի սկզբանե եղել է աշխատանքային երգ, սակայն ժամանակի ընթացքում կենցաղավարվելով երեխաների շրջանում, անցել է մանկաշխարհ: Երեխաներին գրավում են ոչ միայն խաղերգի գաստրոնոմիական

⁹ Մ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, ԴԲԱ, տետր 3, 2025, էջ 4:

¹⁰ Մ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Օրորոցային երգերը Արցախի մանկական բանահյուսության մեջ. փոխառնչությունները ժողովրդական հեքիաթների հետ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Երեւան, 2025, հ. Բ., էջ 267:

հաճույք պատճառող բովանդակությունը, այլեւ կառուցվածքային առանձնահատկությունները:

Խնեցե, խնեցե,
Յեղս, պարտքս տվեցե,
Յեղը (երեխայի անուն) օտե,
Թանը՝ (մեծահասակի անուն) խմե:

Կարծում ենք, յուրի օգտակարությամբ է պայմանավորված խաղերգում երեխային բաժին հանելու հանգամանքը: Սա եւս հոգատարության, սիրո ու խնամքի յուրօրինակ դրսեւորում է:

Ձեռնախաղի երգերին զուգահեռ Արցախում տարածված էին ոտնախաղի երգերը, որոնք եւս յուրահատուկ սիրով ու հետաքրքրությամբ էին կիրառում երեխաները: Նրանք շուրջանակի նստում եւ ոտքերն առաջ են մեկնում: Նրանցից մեկն սկսում է ասել խաղերգն այնպես, որ յուրաքանչյուր բառը մեկնված ոտքերի վրա գա, որը եւ ցույց է տրվում մատով՝ ասելու ժամանակ¹¹:

Ես ֆինացի պենչարի,
Պենչար չի լաւ, խոտ իլաւ,
Խոտէն տակէն ծու իլաւ,
Ծուվէն մէջին ծէտ իլաւ,
Ծէտը թռաւ ֆեցաւ¹²:

Առաջին հայացքից պարզունակ թվացող այս տողերի մեջ այլաբանական խորը իմաստ է թաքնված: Մեզ թվում է այն կապված է երեխայի տարիքային փուլերի հետ՝ ծնունդ, հասունացում ու ինքնուրույնություն: Եւ կարծում ենք, պատահական չէ, որ աղջկա ամուսնությունը հաճախ կապում են թռչնակի մեծանալու եւ հայրենի տունը լքելու հետ: Սրանք միեւնույն շղթայի հաջորդական օղակներն են: Այդ է վկայում նաեւ Արցախում տարածված հետեւյալ ասացվածքը. «Ախճիզը ծէտ ա, սօր տանըտ ա, էքուց օրիշու ծառէ»:

Այսօրինակ խաղերգի հանդիպում ենք Վարդ Բդոյանի «Հայ ժողովրդական խաղեր» աշխատության մեջ.

¹¹ Վ. ԲԴՈՅԱՆ, Հայ ժողովրդական խաղեր, Երեւան, 1983, էջ 31:

¹² Մ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, ԴԲԱ, տետր 3, 2025, էջ 9:

Տոտի, տոտի,
 Տոտ մանի.
 Տոտին նահալ
 Պինջարի:
 Պինջար ջեղալ,
 Խոտ էլալ,
 Խոտին տակին՝
 Ծեռ էլալ,
 Քարաւ ըմ տալ՝
 Վեր չի գնալ¹³:

Վարդ Բդոյանը այս խաղերգի մասին նշում է. «գրառողի ենթադրությամբ այս խաղերը կամ Ղարաբաղից են մտել Գողթան գավառ, ուր նկատի են առնվում բարբառային տարբերությունները կամ աղավաղված են»¹⁴:

Հավանաբար սա վերոնշյալ խաղերգի տարբերակներից է, ուղղակի բարբառային խոսքի աղավաղվածությամբ:

«Ծտի» հիշատակման մանկական մեկ այլ դեպք հանդիպում ենք արցախցիներով վերաբնակեցված Շուլավեր գյուղից գրառված խաղերգում, որտեղ նկարագրվում է եւ մանկական խաղը եւ դրան ուղեկցվող բանահյուսությունը: Գարնանը երեխաները հողը փորում էին եւ իրենց համար փոքրիկ տնակներ սարքում ու այսօրինակ տողեր ասում.

Ծիտ, ծիտ
 Ծրտապիւմ,
 Ծիտը կայ շինի,
 Ակոսը կա քանդի¹⁵:

Կարծում ենք, պատահական չէ, որ տնակեր ու գաղթական երեխաների շուրթերին են հայտնվել այս տողերը: Կորսված հայրենիքից հետո աշխարհընկալումը վերաձեւակերպվում է, եւ երեխաները դառնում են մեծահասակների ապրումակիցը: Իսկ ծտի ու ագռավի պայքարում հաղթանակը միշտ ուժեղինն է:

Ներկայումս, բազմազան խաղալիքների առկայության պայմաններում, ձեռնախաղի ու ոտնախաղի երգերը այլընտրանքային խաղաձեւ են դառ-

¹³ Վ. ԲԳՅԱՆ, Հայ ժողովրդական խաղեր, Երեւան, 1983, էջ 32:

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Վ. ԲԳՅԱՆ, Հայ ժողովրդական խաղեր, Երեւան, 1963, էջ 194:

նում: Եթե ի սկզբանե պակասն էր ստեղծման հիմքը, այսօր առատությունն է պահպանման պայմանը՝ որպես անսովոր ու տարբերվող խաղաձեւ:

ՀԱՇՎԵՐԳԵՐ

Խաղերգերի ամենատարածված ու մշտապես արդիական խումբը հաշվերգերն են: Դրանք մշտանորոգ են ու զերծ ժամանակի ազդեցությունից, ունեն կիրառական արժեք տարիքային տարբեր խմբերի երեխաների համար: Բանագետ Օլգա Կապիցայի կարծիքով «Հաշվերգերը մանկական բանահյուսության ամենահարուստ ու ամենահետաքրքիր ժանրատեսակն է: Այն բանավոր ստեղծագործությունների մյուս տեսակներից տարբերվում է իր ինքնատիպությամբ ու պահանջվածությամբ»¹⁶: Ռոզա Գրիգորյանը այս սեռն անվանում է յուրօրինակ վիճակախաղիկներ, որոնք ասվում են խաղն սկսելուց առաջ կամ խմբի ավագ ընտրելու համար¹⁷:

Հաշվերգերը լինում են երկու տեսակի՝ օտարաբանություններից, անիմաստ բառակույտերից կազմված եւ պարզ ու հստակ տողերից բաղադրված երգեր: Օտարաբանություններն առավել զվարճալիություն, աշխուժություն են պարգևում երեխաներին. «Հետաքրքիր է օտար ծագում ունեցող հաշվերգերի ճակատագիրը: Դրանք հարազատ միջավայրից ընկնելով ուրիշ միջավայր՝ կորցնում են իրենց նախնական իմաստը եւ ընկալվում որպես անհեթեթ ու անընդունելի բառակույտ»¹⁸:

Երկրորդ խումբն իմաստային մթագնում չունի, այն պարզ է թե՛ իր կառուցվածքով եւ թե՛ բովանդակությամբ: Այդ հաշվերգերը պարզ ու հասկանալի տողերից բաղկացած խաղերն են, որոնք զերծ են բովանդակային ազավազումներից:

Կառուցվածքային հնարավորությունները աշխարհի տարբեր ժողովուրդների հաշվերգերում խիստ կարեւոր ու առանցքային նշանակություն ունեն: Այս մասին հետաքրքիր ուսումնասիրություն են կատարել ամերիկացի եւ ռումինացի հետազոտողներ Դեյվիդ Ռուբին, Իոլետա Չոբանուն եւ Ուիլիամ Լանգսթոնը: Նրանք փաստում են, որ երեխաների տարիքին բնորոշ կարողությունները սահմանափակում են հաշվերգը հիշողությամբ վերարտադրելու հնարավորությունները, հենց այստեղ էլ նրանց օգնու-

¹⁶ О. Капица, Детский фольклор, Ленинград, 1928, էջ 129:

¹⁷ Ռ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Հայ մանկական բանահյուսություն, Երեւան, 2002, էջ 95:

¹⁸ SŃu M. Мелников, Русский детский фольклор, Москва, 1987, էջ 132:

թյան է գալիս հաշվերգի կառուցվածքը, եւ այն դառնում է հաղթական ավարտն ապահովող յուրօրինակ բանաձեւ¹⁹:

Հաշվերգերն ուղեկցվում են թվարկումով, հնչունախաղերով, հանգավորմամբ եւ ծոր տալով: Իսկ հաշվելու գործընթացը հնագույն պատկերացումների արդյունք է: Սակայն ժամանակի ընթացքում կորցնելով իրենց նախնական իմաստը՝ վերածվել են սովորական խաղերգերի: Այս մասին փաստում է ռուս բանագետ Վլադիմիր Անիկինը. «Հաշվելու գործընթացն առաջացել է ժամանակի ընթացքում՝ մարդկային մտածողության նախասկզբնական շրջանից: Ասվածի վկայությունը հնագույն գաղափարների, թվարկման համակարգերի ուսումնասիրությունն է, որն ստիպել է գիտնականներին որոնել այս սեռի «նախնական» ձեւերը²⁰:

Մին, էրկու, իրէֆ
Ման էֆ ֆշեր – ցիրեկ,
Չորս, հենգ, վեց
Օրը մթնեց
Օխաը, օթ, ինը,
Եկաւ լուսինը²¹:

Բավականին հետաքրքիր ու տարբերակային բազմազանություն ունեն այբբենական հաշվերգերը: Այսօրինակ հաշվերգերի առաջին տողն սկսվում է այբուբենի օգտագործմամբ: Ներքոբերյալ հաշվերգում երեւում է երեխաների ներգրավվածությունը գյուղական կյանքին: Այդպիսով, բացահայտելով ազգագրական տվյալ շրջանի կենցաղն ու խոսվածքային նրբությունները, սակայն սրանով չի սահմանափակվում հաշվերգի գործառույթը երեխաների կյանքում, այն զարգացնում է երեխաների մտահորիզոնը, սովորեցնում լինել առավել ճկուն ու արագաշարժ, այսինքն նպաստում է մտավոր ու մարմնական զարգացմանը: Այս մասին փաստում է նաեւ ռուս բանագետ Մելնիկովը: «Հաշվերգերի գործածումը կենցաղում նպաստում է երեխաների հիշողության թարմացմանը, մանկական դերասանական խաղի զարգացմանը: Երեխաները բավական լուրջ վերա-

¹⁹ S^{ku} D. RUBIN, V. CIOBANU, W. Langston, Children's memory for counting-out rhymes: A cross-language comparison, New York, 1997, էջ 421:

²⁰ S^{ku} В. АНИКИН, Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор, Москва, 1957, էջ 112:

²¹ Մ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, ԴԲԱ, տեսր 3, 2025, էջ 19:

բերմունք ունեն գրանց նկատմամբ, ամեն մեկին չէ վստահված հաշվերգ ասելու գործը: Հաշվերգ ասողը պետք է լինի արդարացի, անշահախնդիր ու ընկերասեր»²²: Ահա այդպիսի մի հաշվերգի օրինակ է Արցախից գրառված ներքոբերյալ հաշվերգը.

Ա, Բ, Գ, Դ, Ե, Ջ
Առաք վարից եզնը,
Է, Ը, Թ, Ժ, Ի, Լ
Կարեց վեճնէն ճիւղ,
Խ, Ծ, Կ, Հ, Ձ, Ղ
Կէսատ մնաց բաղը...

Ի տարբերություն բերվածի լինում են նաեւ այբուբենական հաշվերգեր, որոնցում թվարկումը ոչ թե հնչողությամբ է, այլ տառանուններով.

Այբ, Ժէ, ճէ, Ռա,
Պուտուկը կեռայ,
Շուտ էրա՛, մարի՛կ,
Անօթի մեռայ՝²³:

ԿԱՏԱԿԵՐԳԵՐ

Բավականին հետաքրքիր են մանկական կատակերգերը: Այն հնուց եկած ավանդական հնար է, որի գլխավոր գործառույթներից է համարվում խմբի ներսում բարոյական սկզբունքների հաստատումն ու վարքալին շեղումների կանխումը²⁴:

Աշխարհաքաղաքական յուրաքանչյուր լուրջ իրադարձություն անպայմանորեն անդրադառնում է երեխաների կենսաձեւին: Օրինակ՝ 2019 թվականին աշխարհում բռնկված մահաբեր համաճարակը հասավ Արցախ եւ բազմաթիվ կյանքեր խլեց: Բնականաբար դպրոցներն ու մանկապարտեզները

²² ՏՆՍ Մ. МЕЛНИКОВ, Русский детский фольклор, Москва, 1987, էջ 146:

²³ Ա. ՄԱՌՈՅԵԱՆ, Խորհուրդ մեծ եւ սանչելի, Երևան, 1999, էջ 27: Հմմտ. անգլերենը. A, B, C—can't you see?

My letters lull me into sleep.

Away with class—I'd rather roam,

Chase games and laughter, fields and foam.

տՆՍ ARSHAK MADOYAN, The Great and Marvelous Mystery (Armenian Medieval Literature for Everyone, ISBN-13:979-8 252 966 953, BOGVT3Z1VT, էջ 52:

²⁴ ՏՆՍ Մ. МЕЛЬНИКОВ, Русский детский фольклор Сибири. Новосибирск, 1970, էջ 141:

րը փակվեցին՝ անվտանգության նկատառումներից ելնելով, մեկուսացման ու խուճապի ծանր ալիքը հանգեցրեց երեխաների դժգոհություններին:

Վիրուս, վիրուս, հինչ վիրուս,
 Լուխնին ըրաւ պիրտուտուս,
 Թողում չըն թայ տիւս կեանք տիւս,
 Վիրուս, վիրուս, հինչ վիրուս²⁵:

Արցախյան երկրորդ պատերազմից հետո կյանքը բավականին ծանր ու դժվար էր դարձել: Մի կողմից թշնամու ամենօրյա ահաբեկումները, մյուս կողմից՝ մշուշոտ ու անորոշ ապագան, որը մեծահասակների շրջանում դժգոհությունների ու մոռալ տրամադրությունների տեղիք էր տալիս: Գաղտնիք չէ, որ այդ ամենն ազդում է երեխաների հոգեբանության ու նոր ձեւավորվող աշխարհայացքին՝ նրանց դարձնելով մեծահասակների մոռալ առօրյայի մասնակիցը: Այդպիսով, երեխաները ոչ միայն կրողն են, այլեւ ապրումակիցը՝ մեծահասակների: Այսօրինակ նյութերի շուրջ խոսակցություններն այնքան էին հաճախակիանում, որ անցան բակային միջավայր՝ դառնալով մանկական բանահյուսության մասը: Ահա այդպիսի մի օրինակ է շրջափակման օրերին ստեղծված ու բակային միջավայրում երեխաների շուրթերին հայտնված ներքոբերյալ բանահյուսական նմուշը, որն առաջին հայացքից պարզ ու զվարճախոսական երանգ ունի, սակայն այդ ժամանակահատվածի ողջ համայնապատկերն է արտացոլում:

Վեչ հացը կայ, վեչ լիւր,
 Յույսնես ա լամբէն փսուր,
 Կորալայ մեր պարլիւր,
 Մեղաւերը թորֆն ա,²⁶ թա ռուր:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Խաղերգերը մանկական բանահյուսության ամենակենսունակ տեսակը կարելի է համարել, քանի որ դրանք ոչ միայն ժառանգվել են մեծահասակներից, այլեւ ամենօրյա ընթացքով շարունակում են ստեղծվել ու տարածվել երեխաների միջավայրում:

²⁵ Մ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, ԴԲԱ, տետր 3, 2025, էջ 16:

²⁶ Մ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, ԴԲԱ, տետր 3, 2025, էջ 23:

Խաղերգերը զարգացնում են երեխայի անհատականությունը, կայունացնում նրանց հուզական դաշտը, ընդլայնում հետաքրքրությունների շրջանակը, ինչպես նաեւ ստեղծագործական նոր հնարավորություններ ստեղծում, ինչն էլ ինքնաճանաչման յուրօրինակ ձեւ է:

Ժամանակակից աշխարհում ձեռնախաղի երգերն ավելի սակավ գործածություն ունեն, քան հաշվերգերն ու կատակերգերը, քանի որ վերջիններս բաղադրված միջավայրի ծնունդ են:

Խաղերգերի համակարգված գրառումն ու ամբողջացումը կարելու է գործիքակազմ է Արցախի մանկական բանահյուսության պահպանման եւ փոխանցման գործում, քանի որ այսօր խիստ վտանգված է Արցախի մշակութային ինքնությունը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոգվածում քննվում են Արցախի մանկական խաղերգերի կառուցվածքային ու բովանդակային առանձնահատկությունները: Նախկինում այլ բանահավաքների գրառած եւ հեղինակի դաշտային աշխատանքների արդյունքում համալրված բանահյուսական նյութն ի մի է բերվել, ենթարկվել ժանրային դասակարգման, ինչը հատկապես կարելու է մեր օրերում՝ Արցախի վտանգված ժառանգության պահպանության եւ աշխարհաքաղաքական նոր իրողությունների պայմաններում:

Հոգվածն իրականացվել է տիպաբանական եւ վերլուծական եղանակներով:

Զուգահեռներ ենք անցկացրել Հայաստանի պատմաազգագրական այլ շրջանների հետ՝ վեր հանելով դրանց նմանություններն ու տարբերությունները:

Նյութի արդիականությունը պայմանավորված է Արցախի մանկական խաղերգերին նվիրված ուսումնասիրությունների բացակայությամբ, ավանդականի ու արդիականի փոխներգործությամբ, ինչպես նաեւ սերնդափոխության ազդեցությամբ գրանցված փոփոխություններով (տրանսֆորմացիա):

Սույն հոգվածով արձանագրել ենք, որ համացանցի եւ գիտատեխնիկական առաջընթացի ներկա ժամանակներում, թեեւ նախկին ոգեւորությամբ բանահյուսական նմուշներ չեն ստեղծվում, սակայն դաշտային հետազոտական նյութերով հաստատվում է, որ երեխաների միտքն ու երեւակայությունը շարունակում են արձագանքել հասարակության մեջ տեղի

ունեցող սոցիալական, քաղաքական տարբեր իրադարձություններին. օրինակ՝ Արցախի երեխաների պատերազմական «կռել-կռել խաղեր», «Կորոնավիրուսի» համավարակով պայմանավորված խաղեր, Արցախի շրջափակում ու բռնի տեղահանություն: Սրան կարող են նպաստել նաև տեղահանվածների բանավոր ավանդույթյան, կյանք ու կենցաղի մանրամասների շարունակականությանը միտված հեղինակային կայքերը:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Արցախ, խաղերգ, մանկական բանահյուսություն, բանահյուսական նմուշ, պատմաագրական շրջան:

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются структурные и тематические особенности детских игровых песен Арцаха. Фольклорные материалы, ранее зафиксированные другими фольклористами, а также данные, собранные автором в ходе собственных полевых исследований, были обобщены и подвергнуты жанровой классификации, что особенно важно в современных условиях сохранения находящегося под угрозой исчезновения культурного наследия Арцаха и в контексте новых геополитических реалий.

В исследовании применяются типологический и аналитический методы. Проводятся параллели с другими этнографическими регионами Армении, выявляются как сходства, так и различия.

Актуальность исследования обусловлена отсутствием специальных научных работ, посвященных игровым песням Арцаха, а также необходимостью изучения взаимодействия традиции и современности и трансформаций, обусловленных сменой поколений.

Исследование показывает, что в эпоху Интернета и стремительного технологического развития, хотя фольклор уже не создается с прежней интенсивностью, полевые материалы свидетельствуют о том, что детское воображение продолжает отражать социальные и политические события, влияющие на жизнь общества. К таким примерам относятся военные игры типа «крев-крев» у детей

Арцаха, игры, вдохновленные пандемией коронавируса, а также игры, сформировавшиеся в условиях блокады и вынужденного переселения населения Арцаха. Этот процесс может также поддерживаться авторскими сайтами и цифровыми платформами, направленными на сохранение устной традиции и документирование повседневной жизни и опыта перемещенных сообществ.

SUMMARY

The article examines the structural and thematic features of children's nursery rhymes from Artsakh. Folklore materials previously recorded by other folklorists, as well as data collected by the author during his own field research, were synthesized and classified by genre—a process that is particularly important in the current context of preserving Artsakh's cultural heritage, which is at risk of disappearing, and in light of new geopolitical realities.

The study employs typological and analytical methods. Parallels are drawn with other ethnographic regions of Armenia, and both similarities and differences are identified.

The relevance of this study stems from the lack of specialized scholarly works on children's nursery rhymes of Artsakh, as well as the need to examine the interplay between tradition and modernity and the transformations brought about by generational change.

In the present era of the Internet and rapid technological development, although folklore is no longer created with the same intensity as in the past, field research demonstrates that children's imagination continues to reflect social and political events affecting their communities. Examples include wartime play such as the “krev-krev” games of the children of Artsakh, games inspired by the coronavirus pandemic, and games that emerged under the conditions of the blockade and forced displacement of the Artsakh population. This process may also be supported by author-driven websites and digital platforms aimed at sustaining oral tradition and documenting the everyday life and experiences of displaced communities.

